

trobem al voltant de l'església i que recorden l'antic conreu característic de la contrada, juntament amb el de sota, que encara es conserva pobrament a les terres del rodal.

El terreny està format per argiles quaternàries entre les quals apareixen petits nòduls de carbonat («turturà»).

UNA SITJA ALTO-MEDIEVAL a Castellar Vell (Castellar del Vallès)

JOAN-MANEL COLL I RIERA, JOSEP-ANTON MOLINA I VALLMITJANA,
JORDI ROIG I BUXÓ I ESTER PLANAS I BORT
(Col·lectiu COTA 5)

1. SITUACIÓ GEOGRÀFICA

El conjunt arqueològic-arquitectònic de Castellar Vell, format per l'església de Sant Esteve, actualment en fase de restauració,¹ i la sitja alto-medieval estudiada, està situat a la banda de ponent del terme municipal a Castellar del Vallès (Vallès Occidental), a l'esplanada formada dalt d'un petit altipla a la riba dreta del riu Ripoll, a una alçada de 310 m. s.n.m. La seva localització geogràfica és de 41° 36' 15" de latitud nord i 2° 4' 20" de longitud est respecte el meridià de Greenwich. Quant a les coordenades U.T.M. són 31TDG228062. (mapa 1).

L'entorn de Castellar Vell forma part d'una de les serres interfluvials que caracteritzen el relleu del Vallès proper a la serralada Prelitoral, tallat per sots de torrenteres, corresponents al Torrent de Sant Antoni per l'W., per on puja el camí d'accés a l'església, i el Torrent de la Penitenta pel costat del Castell de Castellar, del qual el separa.

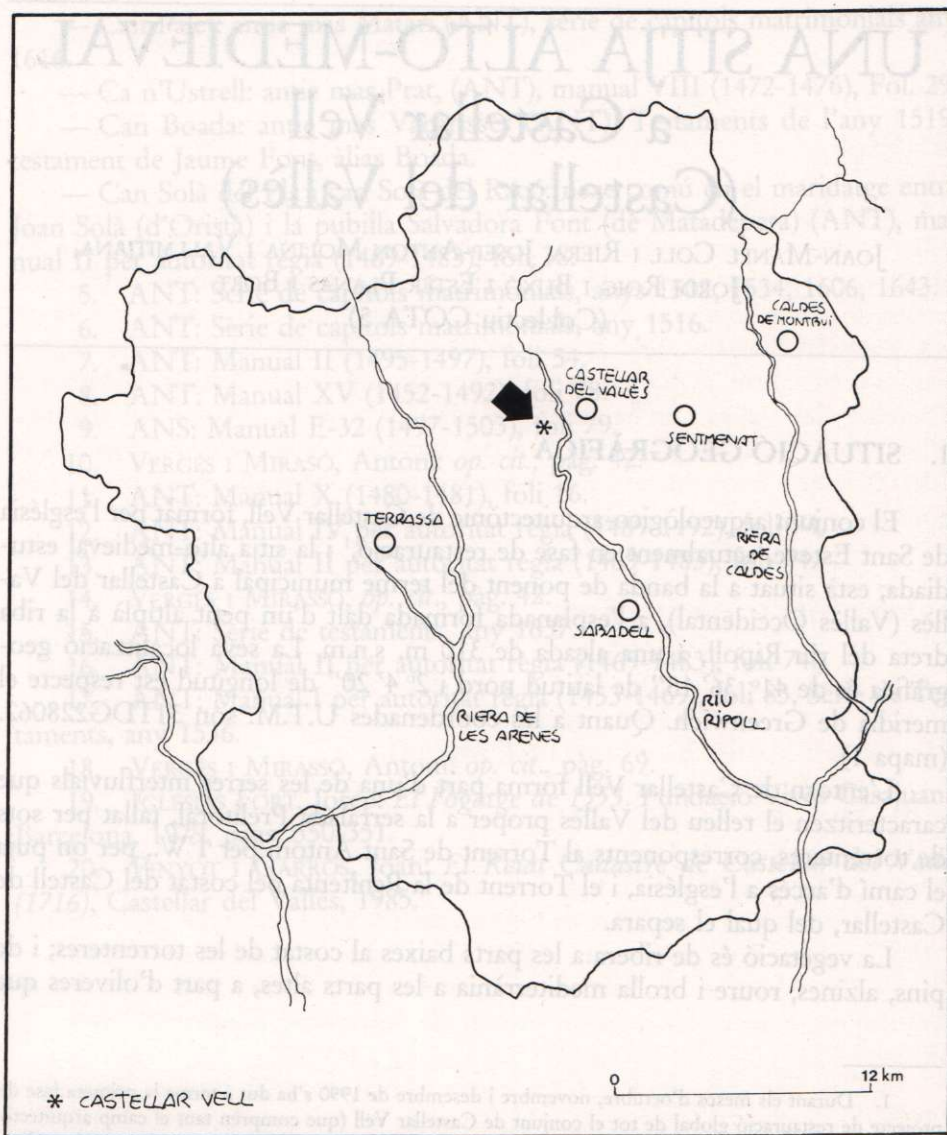
La vegetació és de ribera a les parts baixes al costat de les torrenteres; i de pins, alzines, roure i brolla mediterrània a les parts altes, a part d'oliveres que

1. Durant els mesos d'octubre, novembre i desembre de 1990 s'ha dut a terme la primera fase del projecte de restauració global de tot el conjunt de Castellar Vell (que comprèn tant el camp arquitectònic com l'històrico-arqueològic i l'ecològic), dirigit per l'arquitecte Josep M. Masagué i l'arqueòleg Albert Roig sota l'encàrrec de l'Ajuntament de Castellar del Vallès. Concretament els treballs d'aquesta primera fase s'han centrat en la reconstrucció del mur de ponent i la coberta de la nau romànica de Sant Esteve.

— Can Montferrer de les Arenes: Antic mas de les Mosteroles, Arxiu Notarial de Terrassa (ANT), manual VIII (1440-1441).

— Can n'Àmat: antic mas Mata-Sobirana (ANT), Llibre Testaments (1490-1514) del notari Jaume Gilí. Foli 10.

— Can Ramoneda: FURT MAJÓ, Miquel: *Les masies de Rubí i la seva gent*, Rubí 1984.

MAPA 1
Situació de Castellar Vell dins el Vallès Occidental

trobem al voltant de l'església i que recorden l'antic conreu característic de la contrada, juntament amb el de secà, que encara es conserva pobrament a les terres del rodal.

El terreny està format per argiles quaternàries entre les quals apareixen petits nòduls de carbonat («turturà»).

2. BREU HISTÒRIA DE LA DESCOBERTA

La sitja en qüestió, parcialment destruïda, està emplaçada en el marge esquerre del camí que condueix a l'esplanada de Castellar Vell, aproximadament a uns 76 m. de distància en línia recta del conjunt de l'església de Sant Esteve (mapa 2).

La primera notícia que en tenim es remunta al 19 de gener de 1985 en què n'Albert Antonell recollí en l'esmentat camí, sota mateix del marge on més tard s'hi identificaria la sitja, just després d'haver-s'hi fet un eixamplament, nombrosos fragments de ceràmica i ossos juntament amb cendres. Posteriorment, pel febrer de 1986, es recolliren més materials caiguts al camí a causa d'una esllavissada, acompanyada de clots fets per furtius, i finalment a principis de 1987, pels aquí sotasignants ajudats per Alfons Bertran i Miquel Guerrer, als quals agraïm llur desinteressada col·laboració. Tots els materials recuperats foren dipositats a la Secció d'Arqueologia de l'Arxiu d'Història de Castellar.

3. DESCRIPCIÓ DEL CONJUNT

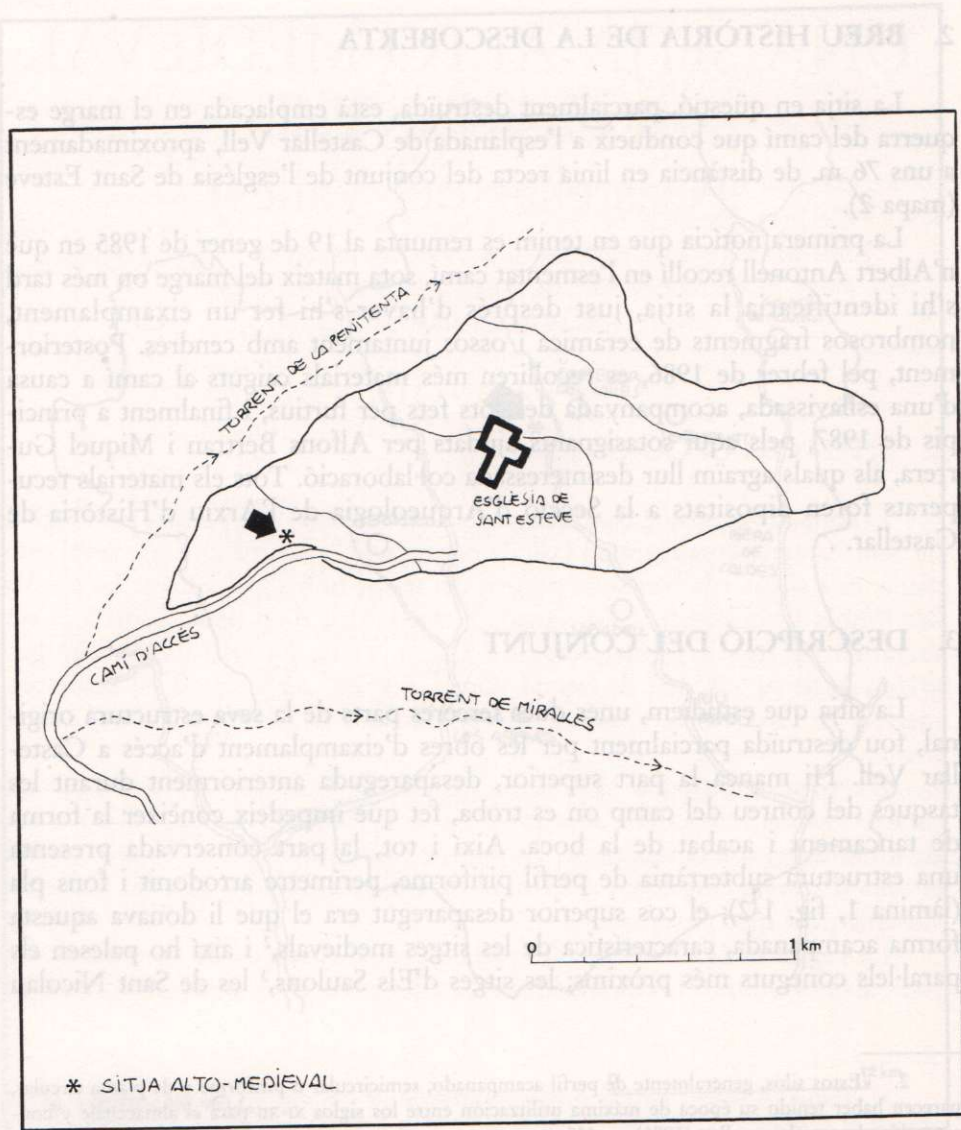
La sitja que estudiem, unes dues terceres parts de la seva estructura original, fou destruïda parcialment per les obres d'eixamplament d'accés a Castellar Vell. Hi manca la part superior, desapareguda anteriorment durant les tasques del conreu del camp on es troba, fet que impedeix conèixer la forma de tancament i acabat de la boca. Així i tot, la part conservada presenta una estructura subterrània de perfil piriforme, perímetre arrodonit i fons pla (làmina 1, fig. 1-2); el cos superior desaparegut era el que li donava aquesta forma acampanada, característica de les sitges medievals,² i així ho palesen els paral·lels coneguts més pròxims; les sitges d'Els Saulons,³ les de Sant Nicolau

2. «Estos silos, generalmente de perfil acampanado, semicircular o piriforme y de planta circular, parecen haber tenido su época de máxima utilización entre los siglos XI-XII para el almacenaje y conservación de cereales...». RIU (1985), p. 433.

3. En són l'exemple proper, aprox. a 1 km. de distància en línia recta de la nostra sitja, i amb una clara similitud tant de forma com de dimensions. ROIG (1979), p. 6.

trobem al voltant de l'església i que recorden l'antic context característic de la comarca juntament amb el de sota, que encara es conserva bàsicament a les terres del rodal.

El terreny està format per argiles quartàries entre les quals apareixen petits nòduls de carbonat («turrut»).

MAPA 2
Situació de la sitja dins l'àmbit de Castellar Vell

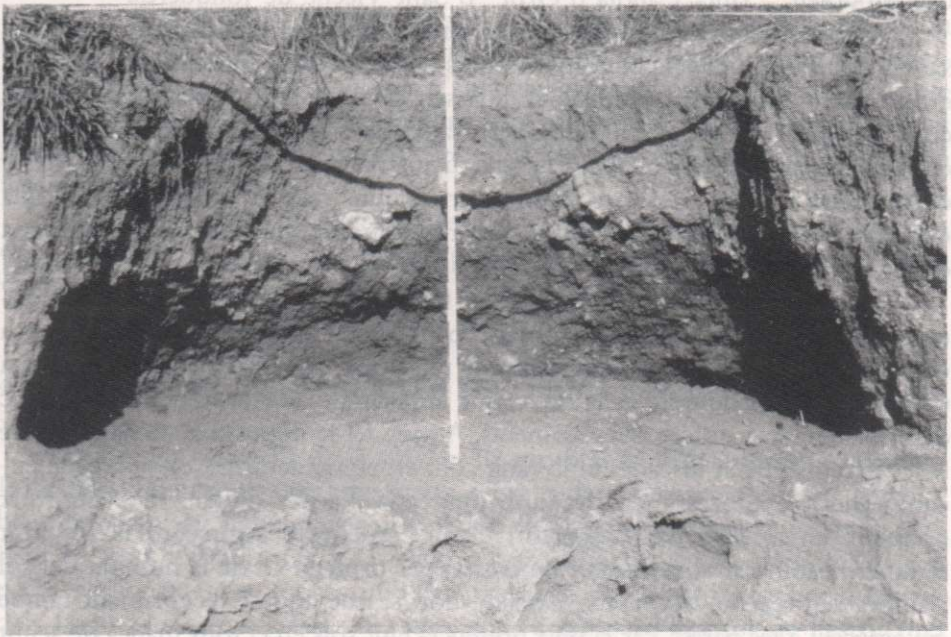

FOTO 1. Estat actual de la sitja

d'Arraona,⁴ el Bruc del Mig,⁵ Santa Margarida de Martorell,⁶ Sant Miquel de la Vall⁷ i Els Jardinets de Sabadell.⁸

Aquests tipus esmentats poden derivar a formes més ovoïdes i de diàmetre més globular, com per exemple les aparegudes a Sant Pau de Riu-Sec,⁹

en el moment que foren abocats dins de la sitja, situables en un moment anterior o posterior al que pel desenvolupament que tenim actualment sobre

4. MORRAL, LLOBET (1978), p. 21.

5. BATISTA (1960-61), p. 334.

6. NAVARRO, MAURI (1985), p. 435.

7. RIU (1982), pp. 196-197.

8. Es tracta d'una excavació urbana al casc antic de Sabadell duta a terme amb anterioritat a la construcció d'un aparcament subterrani, durant el setembre de 1988 fins al març de 1989, dirigida per un equip d'arqueòlegs sabadellencs sota la coordinació de l'arqueòleg Albert Roig i l'arquitecte Josep M. Masagué. És interessant l'aparició d'un conjunt de tres sitges excavades al turturà de forma acampanada i fons pla, que foren datades, en principi i a partir de la ceràmica apareguda, dins els ss. XI-XII. No obstant, la troballa més important fou l'aparició d'un sistema defensiu format per unes muralles amb una torre quadrangular de defensa adossada i un ampli fossat amb un sistema de drenatge mitjançant una sínia, datable tot vers els ss. XIII-XIV. Malauradament, cal lamentar la pèrdua i destrucció de tot aquest conjunt i de la valuosa informació que encara podia generar el jaciment. *Recerca* (1990), pp. 11-28.

9. CARBONELL *et. al.*, 1980, p. 35. Al llarg dels estius del 1980-81-82 continuaren a càrrec d'Albert Roig les excavacions a l'església de Sant Pau de Riu-Sec, durant les quals aparegueren gran quantitat de sitges, principalment a l'interior de la nau. Totes elles eren de forma arrodonida i globular. CARBONELL *et. al.* (1982), pp. 383-384.

can Modolell,¹⁰ Santa Càndia d'Orpi¹¹ o Sant Vicenç de Jonqueres.¹²

La sitja respon a unes dimensions també força estandaritzades, i que basant-nos en els paral·lels coneguts i citats abans podem apuntar que es tracta d'unes estructures que rarament ultrapassen els 2 m. tant de diàmetre màxim, com de fondària total, i amb una obertura de boca que no acostuma a fer més d'un metre, si és que hi arriba. Els seus diàmetres són 1.88 m. de fons, 1.90 m. de diàmetre màxim i 1.38 m. de boca en el punt més alt conservat. L'alçada conservada és de 90 cm., deduïnt-se per aproximació que l'alçària original seria d'1.30 m. i el diàmetre de boca d'uns 90 cm.

La sitja està excavada en un terreny format per argiles quaternàries. Concretament les parets s'excaven en una capa d'argiles amb petits còdols de poca consistència, i el fons s'assenta damunt una capa carbonatada més compacta (làmina 1, fig. 2); aquesta és la causa que el perfil de la sitja hagi arribat un xic deformat en haver sofert esllavissaments. Aquest fet fa impossible de saber també si les parets estaven lliscades amb fang com en el cas del fons, on aparegué encara adherit un revestiment fet amb una capa d'argila d'uns 3 cm. de gruix cremada en la seva part superior. Tenia, amb tota seguretat, la finalitat d'impermeabilitzar el contingut de la sitja per protegir-lo de la humitat del sòl i alhora reforçar-ne les parets. Creiem, doncs, que aquest recobriment també era extensiu a les parets, car la seva presència tant sols en el fons manca de sentit i de funcionalitat.¹³

El conjunt de terres conservades presentava un gruix d'uns 90 cm., i malgrat que el seu contingut fou remogut i alterat parcialment pels furtius i l'erosió del terreny, en el moment de la seva recuperació s'apreciaren dos grans estrats de farciment diferenciats (làmina 1, fig. 1): el primer, des de la boca a uns 60 cm. de fondària, consistia en terres de reompliment totalment estèrils molt disgregades i amb una composició d'argiles clares i terra vegetal amb algunes

10. BONAMUSA *et al.* (1985), p. 57.

11. LÓPEZ *et al.* (1985), pp. 95-97.

12. Des del 1983 al 1985 es portaren a terme a l'església romànica (s. XI) de Sant Vicenç de Jonqueres (Sabadell) tres campanyes d'excavació, prèvies a la restauració del temple, dirigides per Josep M. Massagué, Àngels Casanovas i Teresa Casas, inèdites encara, on aparegueren nombroses sitges de grans dimensions, de forma globular i fons arrodonit o o concau.

13. Aquesta característica d'acabat de la sitja, freqüent en els conjunts coneguts fins ara excavats en terrenys permeables i poc compactes, consisteix en recobrir tota la superfície de la sitja amb una capa de fang o argila, que posteriorment pot ser cremada o no encenen un foc en el seu interior per tal d'endurir el revestiment i fer-lo, per tant, més durader (RIU, 1985, p. 433): com per exemple el cas de les sitges de can Modolell (BONAMUSA, 1985, p. 57). Cal remetre'ns també a les sitges veïnes dels Saulons on es trobaren, dins el farciment de terres, diversos fragments d'argila premsada amb la superfície aplanada, i que podrien correspondre a probables restes de revestiment de cobertura, malgrat que no se'n trobà cap mostra adherida a les parets o al fons (ROIG, 1979, p. 6). Hi ha casos, però, que aquesta capa de protecció es troba feta amb un lliscat de morter de calç i sorra, com ara a Santa Margarida de Martorell (NAVARRO, MAURI, 1985, p. 436) o el Bruch del Mig (BATISTA, 1960-61, p. 334).

pedres de petit tamany, sense la presència de cap tipus de material. El segon estrat, d'una potència d'uns 30 cm. estava format per terres cendroses juntament amb ceràmica diversa i ossos d'animals, barrejat tot indistintament, sense cap mena d'estratigrafia diferenciadora. Aquesta uniformitat fa pensar que les terres varen ser abocades d'un sol cop o dos, en un lapsus de temps breu i amb tots els materials alhora.

Aquests materials, els únics apareguts en tot el conjunt de la sitja de Castellar Vell, són els que a continuació presentem en el seu estudi detallat i individualitzat.

4. LA CERÀMICA I D'ALTRES MATERIALS NO OSSIS

D'entre els materials de la sitja, hi ha un total de 425 fragments ceràmics. En general estan molt ben conservats, sense rodar i sense cap desgast apreciable, presentant en alguns casos una patina de carbonats adherida en llur superfície. El grau de fragmentació és elevat, impossibilitant la reconstrucció de cap peça, relacionant-se en tot cas amb l'amortització de l'atuell i posterior dispersió dels fragments abans d'ésser diposats com a reble a l'interior de l'estructura d'emmagatzematge.

L'anàlisi del material ceràmic permet individualitzar dos tipus bàsics: el de cuita oxidant i/o neutra i el de cuita reductora, els quals, malgrat un tipus diferent, posseeixen diverses característiques tècniques i d'acabat que faciliten llur ràpida classificació.

Abans d'analitzar el material ceràmic, però, s'ha de destacar l'existència de 38 fragments (8.9 %), de cuites oxidant i reductora, molt rodats i desgastats ja en el moment que foren abocats dins de la sitja, situables en un moment anterior al s. IX i posterior al s. VI, pels coneixements que tenim actualment sobre morfologies ceràmiques. Només un petit fragment dóna forma, una vora exvasada (làmina 2, fig. 7). També cal destacar la presència de 10 fragments de teula (2.3 %) del tipus anomenat «aràbiga» (imbrex) de curvatura poc pronunciada i cuita oxidant, sense cap forma dibuixable.

Una vegada vist això podem passar a l'estudi del material ceràmic susceptible d'ésser classificat.

4.1. Ceràmica de cuita oxidant i/o neutra

Aquest tipus ceràmic està representat per 214 fragments (50.5 %), la majoria informes, amb un grau de fragmentació força homogeni (5x7 cm.). Tenen, però, unes característiques tècniques i d'acabat comunes: han estat sotmesos a una cuita oxidant o neutra, amb un percentatge molt elevat d'espatulats,

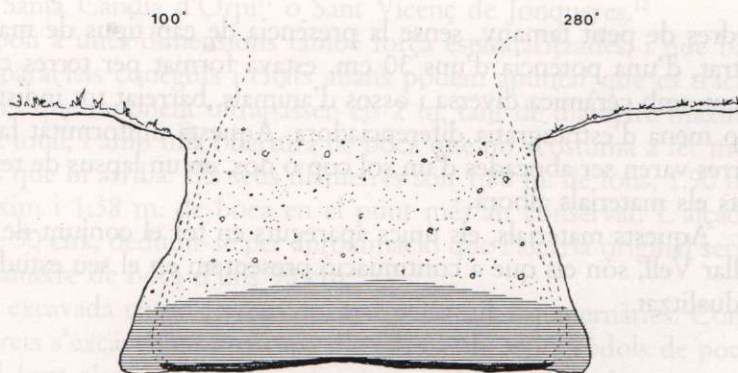

fig 1

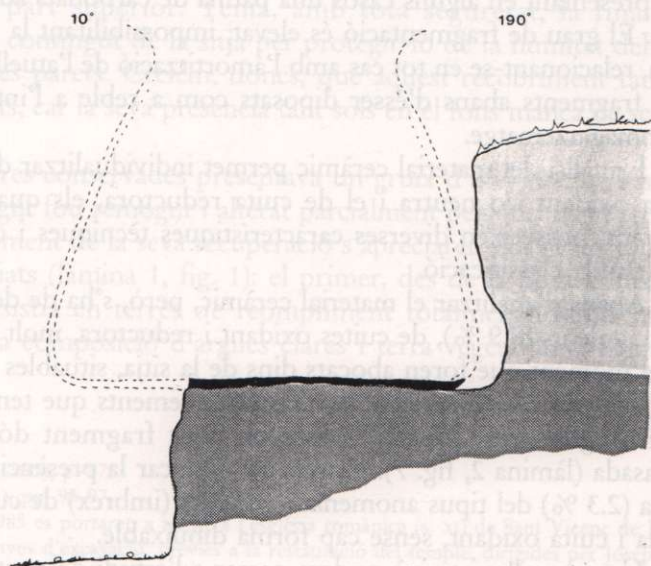

fig 2

- TERRES DE FARCIMENT ESTÈRILS
- TERRES CENDROSES AMB MATERIALS
- CAPA D'ARGILES I CÒDOLS POC CONSISTENT
- CAPA CARBONATADA COMPACTE

0 100 cm

LÀMINA 1

Fig. 1: Secció de la sitja amb el reompliment

Fig. 2: Secció de la sitja tallada pel camí

sempre amb engalba. En altres casos les superfícies han estat simplement engalbades i allisades. Sembla observar-se una preponderància de l'ús del torn ràpid, llevat de les peces de grans dimensions. Les pastes varien segons el grau de depuració (tamany de desgreixant) de la mateixa manera que el color depèn del tipus de cuita. Amb tot, s'han trobat alguns grups dignes d'ésser individualitzats.

4.1.1. *Ceràmiques grises d'engalba roja*

Hi ha 12 fragments (2.8 %) pertanyents a un total de quatre peces.

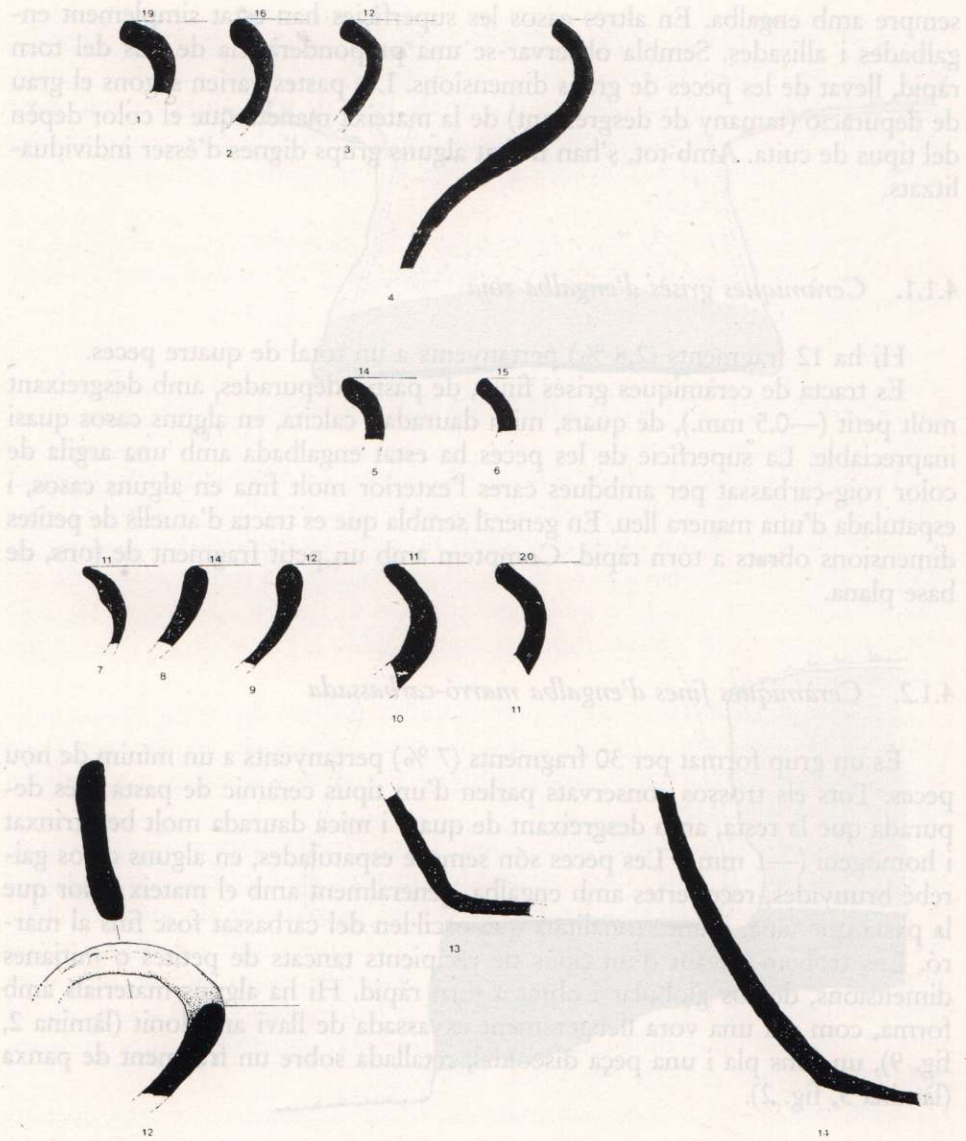
Es tracta de ceràmiques grises fines, de pastes depurades, amb desgreixant molt petit (-0.5 mm.), de quars, mica daurada i calcita, en alguns casos quasi inapreciable. La superfície de les peces ha estat engalbada amb una argila de color roig-carbassat per ambdues cares l'exterior molt fina en alguns casos, i espatulada d'una manera lleu. En general sembla que es tracta d'atuells de petites dimensions obrats a torn ràpid. Comptem amb un petit fragment de fons, de base plana.

4.1.2. *Ceràmiques fines d'engalba marró-carbassada*

És un grup format per 30 fragments (7 %) pertanyents a un mínim de nou peces. Tots els trossos conservats parlen d'un tipus ceràmic de pasta més depurada que la resta, amb desgreixant de quars i mica daurada molt ben trinxat i homogeni (-1 mm.). Les peces són sempre espatulades, en alguns casos gairebé brunyides, recobertes amb engalba, generalment amb el mateix color que la pasta que tapa, d'unes tonalitats que oscil·len del carbassat fosc fins al marró. Ens trobem davant d'un tipus de recipients tancats de petites o mitjanes dimensions, de cos globular i obrat a torn ràpid. Hi ha alguns materials amb forma, com ara una vora lleugerament exvassada de llavi arrodonit (làmina 2, fig. 9), un fons pla i una peça discoïdal, retallada sobre un fragment de panxa (làmina 3, fig. 2).

4.1.3. *Ceràmiques espatulades d'engalba castanya*

Són 83 fragments (19.5 %) pertanyents amb tota seguretat a un mínim d'onze peces. Aquest tipus ceràmic es caracteritza per unes pastes mitjanament depurades, amb abundant desgreixant de quars i mica daurada de mida regular i uniforme (1-2 mm). Les superfícies són sempre espatulades en llur totalitat, especialment acurat a la part superior de la peça (vora i llavi), i recobertes

LÀMINA 2

Ceràmica de cuïta reductora. Vores: 1(2h5), 2 (1I1), 3 (2H4), 4 (1H2) i fons: 14 (1I2).
 Ceràmica de cuïta oxidant i/o neutre. Vora amb nansa 5 (2F9). Vores: 6 (2F3), 7 (2E4),
 8 (2D1), 9 (3F3), 10 (2D6), 11 (2E6), 12 (2E6). Fons: 13 (3C4). (Color entre parèntesi,
 extret a partir de la classificació de Llanos/Vegas. Llanos/Vegas, 1974, p. 265-313.)

amb engalba d'un color que oscil·la del carbassat pàl·lid al vermellós torrat o castany, segons els casos. La cuita és reductora-oxidant indistintament i semblen fetes en principi a torn ràpid. Pels fragments conservats s'evidencia la preponderància d'una forma característica: un tipus de recipient tancat, amb nansa de llengüeta i broc arquejat que s'obre a la peça mitjançant un forat sota la vora, aquesta última és lleugerament sortida i arrodonida, el fons és probablement pla.

Comptem amb una vora amb broc incorporat que il·lustra perfectament el model (fig. 1), ultra, diversos fragments de peces del mateix tipus, com són una vora pròpia d'aquesta forma (làmina 2, fig. 8), una nansa (làmina 2, figura 12) i un fons aplanat (làmina 2, fig. 3).

4.1.4. *Ceràmiques allisades engalbades*

El conjunt consta de 89 fragments (20.9 %) pertanyents a un mínim de quinze peces. Les parets que caracteritzen aquest grup són poc depurades, amb abundant desgreixant de quars i mica poc mòlt i de tamany irregular (1-5 mm.). En la majoria dels casos observats, llur superfície externa ha estat allisada sense molta cura, després de ser engalbada amb un líquid del mateix color que la pasta, generalment de tonalitats marronoses, el qual contenia gran quantitat de puntets de mica dissolts. La cocció és sempre reductora-oxidant, amb predomini de la reducció. Les peces són sempre obrades a torn lent.

Es pot dir que es tracta d'olles de fons pla, cos globular i vora exvasada, de tamany gran o mitjà, preparades per anar al foc (restes de sutge) i, en alguns casos, decorades amb línies incises horitzontals i paral·leles amb grups de dos pel cap baix, situades entre el coll i el punt d'inflexió de la panxa (en tres atuells com a mínim).

Hi ha evidències de 3 vores exvasades (làmina 2, figs. 5-6 i 11), d'11 fons plans (fragments informes) i de 7 fragments decorats amb línies incises (làmina 3, fig. 1). També hi ha una vora similar al tipus descrit corresponent a una gerreta de bec pinçat, la qual seria una excepció a la regla (una olla amb abocador?) (fig. 2, làmina 2 fig. 10).

4.2. *Ceràmica de cuita reductora*

Aquest altre conjunt de materials ceràmics representats a la sitja de Castellar Vell, format per 163 fragments (38.3 %) corresponents a un mínim de cinc peces i a un màxim de set. Tots els pedallassos pertanyents a aquest grup presenten unes característiques molt uniformes: la pasta està mitjanament depurada amb molt desgreixant de quars de dimensions regulars (1-2 mm.). Les su-

amb engalbes d'un color que oscilla del carpatà al verdolenc i fins a castany, segons els casos. La cuita és reduïda i oxidant i sembla feta en principi a torn blanc. Pel fragment conservat s'observa la profunditat d'una forma característica: un espai de resistència lateral amb una de flexió i broc arquejat que s'obre a la peça mitjançant un forat sota la vora, aquesta última és lleugerament corbada i arrodonida, el forat és pro-

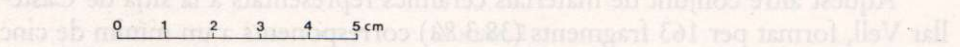
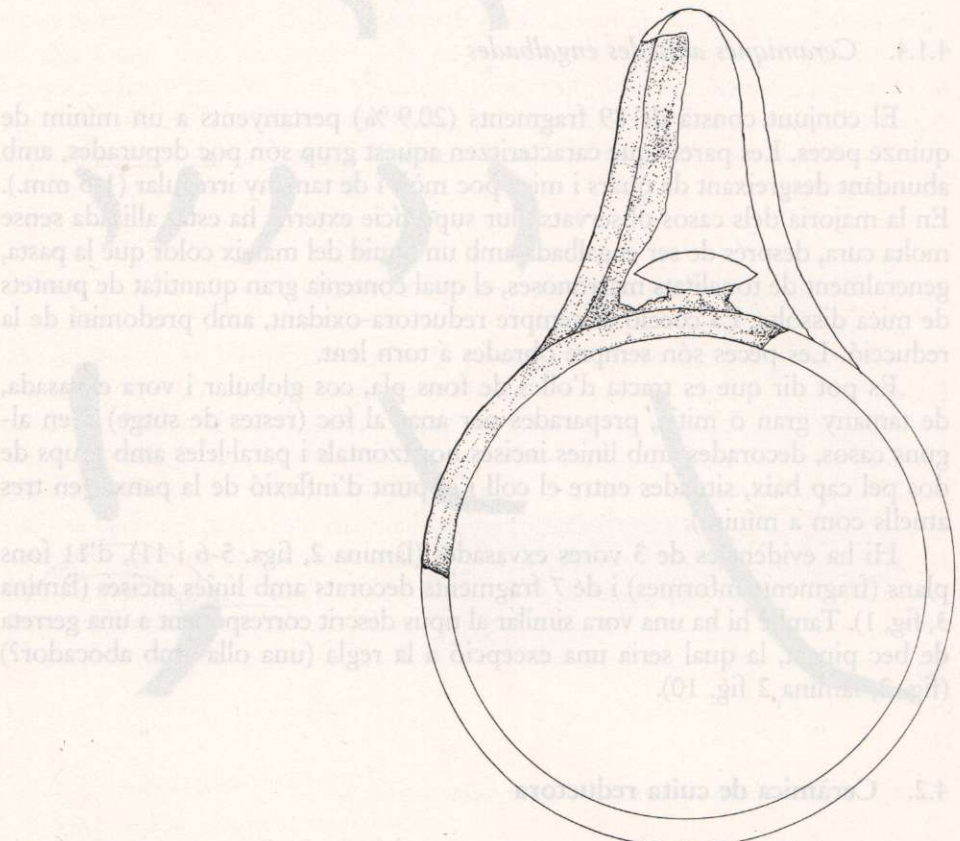
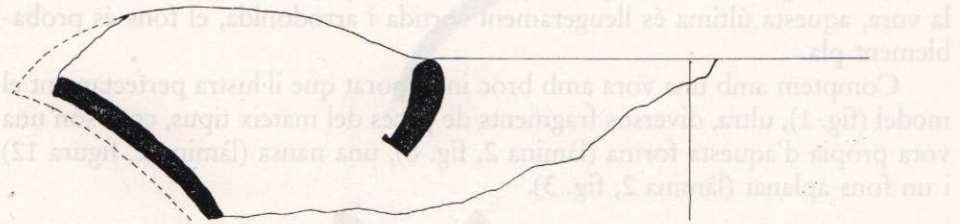

FIGURA 1
Ceràmica de cuita oxidant i/o neutre. Espatulada d'engalba castanya.
Vora amb broc arquejat (color 3E5)

perfícies no han rebut cap tractament especial i presenten un tacte aspre. Totes les peces han estat sotmeses a una cuita eminentment reductora, la qual ha fumat la superfície dels recipients donant-los la coloració gris-negra característica d'aquest tipus de ceràmica. Tots els fragments conservats pertanyen a un tipus d'atuell molt característic: les olles de vora exvasada i llavi arrodonit, cos globular o bicònic, lleugerament carenades si es tracta d'aquesta darrera variant i fons convex ben marcat. En un cas, la peça ha estat decorada amb línies incises horitzontals i paral·leles en grups de cinc (com a mínim), situades a la meitat superior de la panxa, es tractaria de la variant de cos globular (làmina 3, fig. 3).

A l'hora d'il·lustrar el tipus hi ha diversos fragments de vores exvasades (làmina 2, fig. 1-4) i fons convexas, molt similars entre si (làmina 2, fig. 14). Cal destacar també la presència d'una peça discoïdal retallada a partir d'un tros de la panxa. (làmina 3, fig. 4).

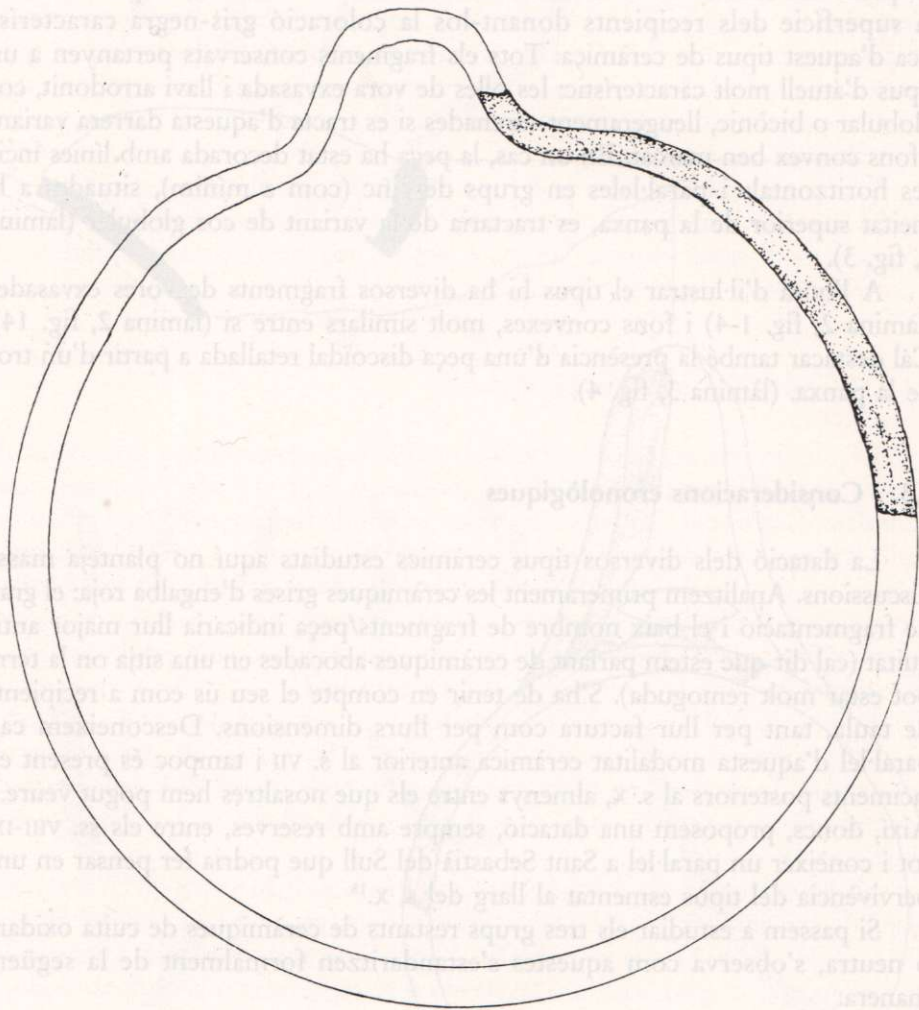
4.3. Consideracions cronològiques

La datació dels diversos tipus ceràmics estudiats aquí no planteja massa discussions. Analtzem primerament les ceràmiques grises d'engalba roja: el grau de fragmentació i el baix nombre de fragments/peça indicaria llur major antiguitat (cal dir que estem parlant de ceràmiques abocades en una sitja on la terra pot estar molt remoguda). S'ha de tenir en compte el seu ús com a recipients de taula, tant per llur factura com per llurs dimensions. Desconeixem cap paral·lel d'aquesta modalitat ceràmica anterior al s. VII i tampoc és present en jaciments posteriors al s. X, almenys entre els que nosaltres hem pogut veure.¹⁴ Així, doncs, proposem una datació, sempre amb reserves, entre els ss. VIII-IX, tot i conèixer un paral·lel a Sant Sebastià del Sull que podria fer pensar en una pervivència del tipus esmentat al llarg del s. X.¹⁵

Si passem a estudiar els tres grups restants de ceràmiques de cuita oxidant o neutra, s'observa com aquestes s'estandaritzen formalment de la següent manera:

14. Aquest tipus de ceràmica, que recorda força les ceràmiques ibèriques oxidades de pasta «sandvitx», no és present a cap jaciment que coneguem, només apareix a Sant Pau de Riu-Sec, però el fet que els materials no hagin estat estudiats ens fa actuar amb compte. Així mateix la seva delicada factura fa difícil la seva classificació un cop els fragments han estat sotmesos a un desgast considerable, com pot ser el cas d'una troballa superficial. De totes maneres, tant per la factura com per l'acabat, ja hem vist que és molt proper a la resta de materials oxidants/neutres estudiats ací.

15. D'aquesta excavació comptem amb un excel·lent extracte publicat per Manuel Riu on es cita la presència d'un tipus de ceràmica idèntic a l'estudiat per nosaltres, si bé no hem pogut comprovar personalment si és així. Seria interessant, doncs, la publicació d'un estudi exhaustiu dels materials procedents d'aquesta excavació, d'altra banda tan ben datats. RIU I RIU (1982), pp. 404-407.

FIGURA 2
 Ceràmica de cuita oxidant i/o neutre.
 Allisada amb engalba. Vora de bec pinçat (color 2E6)

- a) Ceràmiques fines, de petites dimensions.
- b) Ceràmiques de taula, representades bàsicament per peces de broc arquejat.
- c) Ceràmiques de cuina, representades per olles de fons pla.

Tècnicament són similars (engalbats i/o espatulats), posseeixen un grau de fragmentació idèntic (aprox. 5x7 cm.), i funcionalment els grups són complementaris entre si. Aquests grups han de tenir, doncs, una mateixa cronologia.¹⁶

Si tenim en compte les consideracions de M. Riu respecte els espatulats,¹⁷ la bona datació que tenim per les peces de broc arquejat (tipus 1A i 1B d'E. Riu),¹⁸ i la presència d'aquests tres tipus ceràmics en diversos jaciments del Vallès, com ara Sant Pau de Riu-Sec, Sant Nicolau d'Arraona i Sant Vicenç de Jonqueres, sempre en relació amb un hortizó previ a l'aparició de les ceràmiques grises reductores dels ss. XI-XII,¹⁹ proposem una datació que abraçaria tot el s. X i inicis del s. XI, el primer quart d'aquest últim com a màxim, amb possibilitats de remuntar-la en alguns casos fins al s. IX. Jaciments com el fons de cabana de Tossa de Montbui,²⁰ el monestir de Sant Sebastià del Sull²¹ i els anteriorment esmentats així ho avalen.

L'altre tipus representat a la sitja són les ceràmiques grises reductores de

16. Per eliminació no poden ser anteriors al s. VII ni posteriors al s. XI, moments en els quals coneixem relativament bé la cultura material. Per tant, la seva ubicació cronocultural abraça un espectre ben definit. El que cal ara, doncs, és matisar-lo i definir-lo el millor possible.

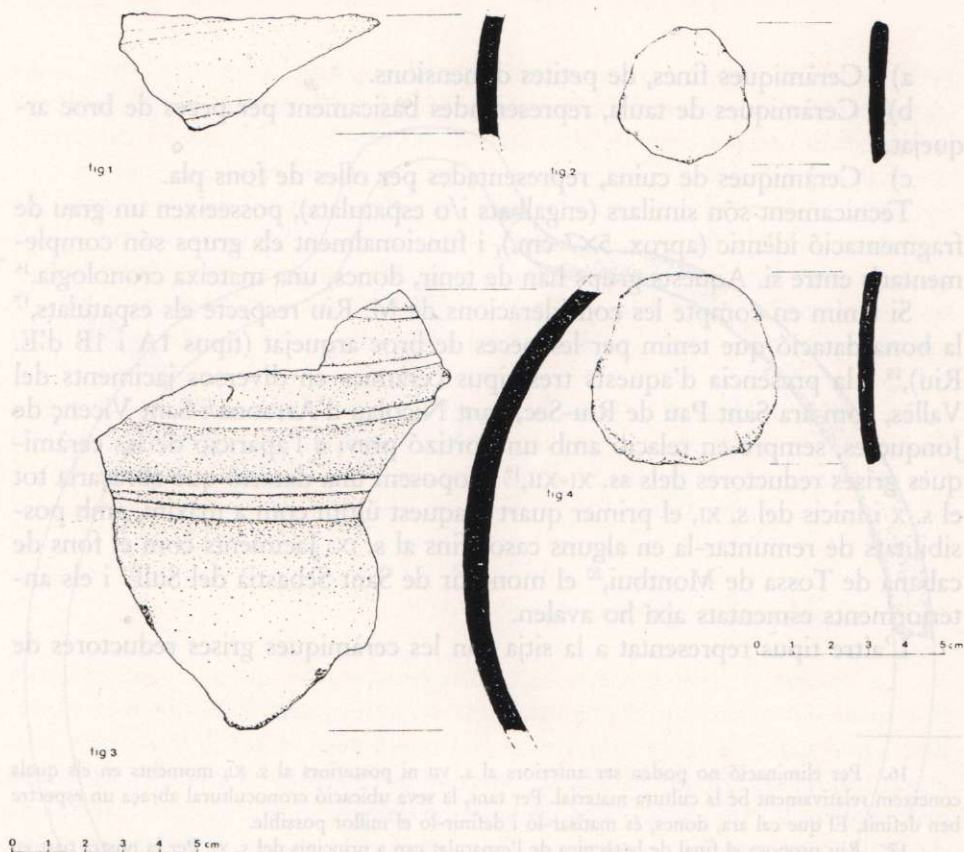
17. Riu proposa el final de la tècnica de l'espatulat cap a principis del s. XI. Per la nostra part en cap dels jaciments tractats en la bibliografia s'ha pogut demostrar la presència de ceràmiques espatulades a partir del segon quart del s. XI, si no és com a intrusió d'una època anterior, cosa que corroboraria, en el nostre cas, tal datació. De totes maneres, l'anàlisi dels conjunts tancats, com són sitges o estrats arqueològics ben definits, ens ho acabaria de confirmar del tot. RIU i RIU (1978), p. 393.

18. En aquest article l'autor defineix i data dos classes de recipients ceràmics, les peces de broc arquejat i les gerres, cap als ss. X-XI. En el nostre cas, la peça de broc arquejat abans esmentada (fig. 1) correspon perfectament a la que ell classifica com un recipient amb nansa i broc arquejat, variant 1A. La nostra peça és idèntica i per extensió ha de tenir, doncs, la mateixa cronologia: d'altra banda confirmada ací. RIU i BARRERA (1984), pp. 29-48.

19. Aquests jaciments, pertanyents avui en dia al terme municipal de Sabadell, resten en part o totalment inèdits. Sant Pau de Riu-Sec, excavat metòdicament al llarg de quatre campanyes (1979-1982), encara resta per publicar monogràficament els resultats de l'excavació (Vid. nota 9). Sant Nicolau d'Arraona, capella pre-romànica excavada per Vicenç Renom i més tard per Eulàlia Morral i Cecília Llobet (campanyes 1975-1976) (MORRAL i LLOBET, 1978), forniren un seguit d'estructures funeràries datables entre els ss. V-X, a part d'un interessant conjunt de sitges d'època alto-medieval (ss. X-XI, fins i tot anteriors). Les excavacions de Vicenç Renom proporcionaren al Museu de Sabadell alguns materials ceràmics dels ss. X-XI, a part d'un interessant lot fragmentari de llànties de vidre dels ss. XI-XII. També es localitzaren restes d'un edifici anterior a l'actual capella, possiblement d'un temple cristià. El jaciment, però, encara resta per excavar en part. San Vicenç de Jonqueres (Vid. nota 6) lliurà materials ceràmics oxidants i reduïts com els nostres, si bé en poques quantitats. D'altra banda va poder-se documentar un mur anterior a la construcció de l'església romànica. Tot el conjunt de materials és situable cronològicament, a *grosso modo*, entre els ss. IX-XII.

20. ENRICH (1978).

21. RIU i RIU (1982a).

LAMINA 3. Ceràmica de cuita oxidant i/o neutre. — Fig. 1: Fragment decorat (2E5). Fig. 2: Peça discoidal (3E4). Ceràmica de cuita reductora: Fig. 3: Fragment decorat (2H4). — Fig. 4: Peça discoidal (1I2)

fons convex en llur dues modalitats: les de cos globular i les de cos bicònic carenat. La manca de decoració, present només en una de les peces i el seu arcaïsmes decoratiu, consistent en filades de línies horitzontals incises, són indicatius d'una cronologia més antiga per aquest tipus. Així mateix les vores perfectament arrodonides i gens anguloses permeten situar el tipus amb anterioritat a la segona meitat del s. XI,²² probablement al llarg del segon quart.

22. Si bé no hi ha una unitat de criteris a l'hora de classificar les ceràmiques alto-medievals, comptem però amb diverses publicacions en forma d'articles on es tracta el tema. Podem dir que al llarg del segon quart del s. XI totes les ceràmiques conegudes tenen una tipologia perfectament definida, olles de fons convex i vores arrodonides de cuita reductora o oxidant. A partir de la segona meitat del s. XI les vores són més anguloses i apareixen motius decoratius (o bé es generalitzen) com les incisions ondulades. A partir del s. XII les formes i tècniques es diversifiquen. BOLÓS (1984), (1989), ENRICH (1978), RIU I RIU (1984), ROIG (1979), PADILLA (1984), OLLICH (1984), BONAMUSA *et al.* (1985).

Jaciments com La Caula II,²³ l'ermita de Bellvitge,²⁴ Sant Nicolau d'Arraona¹⁹ i Sant Oleguer²⁵ així ho confirmen.

4.4. Altres materials no ceràmics

Procedents també del farcit trobem altres tipus de materials no ceràmics com són dos claus de ferro de secció quadrada (38 i 23 mm., respectivament), molt oxidats i concrecionats. Metàl·lic és també, però en aquest cas de bronze, un petit fragment de làmina trapezoïdal i sense cap tret específic (13X8X3 mm.).

El vidre també és present ací mitjançant un petit tros compacte i sense forma, de color ambre, molt irisat en la seva superfície (22X22X20 mm.).

Un fragment de làmina de mica retallada (10X8X1 mm.), possiblement restes d'una aplicació o incrustació sobre un objecte o peça de roba, és el darrer element tractat digne de consideració.

4.5. Conclusions

Un cop analitzats tots els materials ceràmics podem extreure'n les següents conclusions:

a) Hi ha dos tipus bàsics de recipients ceràmics representats a la sitja, diferenciables a partir de la cuita i la tècnica: els oxidants/neutres i els reductors.

b) Ambdós tipus tenen un grau de fragmentació similar (5X7 cm.) mentre que el nombre de peces del grup reductor és molt més baix que el del grup oxidant/neutre, tot i tenir en compte el nombre de fragments per grup.

c) Cronològicament el grup oxidant/neutre (s. X i inici s. XI) és anterior al grup reductor (segon quart s. XI).

d) Un petit cúmulo de fragments es trobaven altament erosionats quan foren abocats a la sitja, els quals són cronològicament anteriors (o potser coetanis) al grup oxidant/neutre (s. VII-IX?).

Per això podem assegurar que les ceràmiques estudiades aquí procedeixen d'una àrea d'hàbitat sofrint tot un procés de fragmentació i dispersió posterior

23. PADILLA (1983).

24. LÓPEZ I MULLOR (1982).

25. El jaciment de Sant Oleguer fou excavat amb caràcter d'urgència per Vicenç Renom entre els anys 1954-55, resta sense publicar, excepte una petita separata (Mas-Renom, 1962), els materials són diposats en el Museu de Sabadell. Entre les diferents estructures que excavà que excavà (sitges bàsicament) se'n destaca una, d'època medieval (ss. XI-XII) amb interessants fragments de ceràmica de cuita reductora pertanyents a olles bicòniques i globulars, una d'elles decorada com les nostres.

a l'amortització de la peça (si considerem aquesta com el primer trencament). Possiblement foren llençades a un abocador de deixalles proper al lloc d'hàbitat. Més tard, en efectuar-se una neteja d'aquest abocador, foren llençades a la sitja junt amb diversos materials, com ara restes culinàries (ossos), constructives (teules) i d'estris (claus de ferro, làmina de bronze, vidre, etc).

El que no es pot determinar és si la neteja fou d'un o més llocs d'abocador, si fou selectiva o no, si fou una neteja parcial o total, ni tant sols si era una àrea d'abocador d'una o més unitats familiars o bé d'un altre tipus d'hàbitat no familiar. De totes maneres totes les possibilitats resulten variades i molt suggerents.

5. FAUNA²⁶

5.1. Metodologia

Si com s'ha pogut observar, el material ceràmic de la sitja de Castellar Vell ha estat quantiós, no ha estat menor el nombre de restes faunístiques. De totes

QUADRE I

Restes indeterminades	NR	%	Cremats
Fragments craneals	20	.0578	5
Fragments costelles	111	.0208	
Fragments vèrtebres	26	.0751	
Fragments diàfisis	102	.2947	3
Fragments epífisis	3	.0086	
Fragments ossos plans	31	.0895	5
TOTAL	293	.8468	13
Estelles (—3 cms.)	53	.1531	6
TOTAL	346	19	

Distribució anatòmica de les Restes Indeterminades amb una referència en aquells fragments cremats

QUADRE II

	NR	%	Cremats
Nombre restes indeterminades	346	.5492	19
Nombre restes determinades	284	.4507	17
TOTAL	630		36

Relació entre el Nombre de Restes Indeterminades i el Nombre de Restes Determinades amb una referència als fragments cremats d'ambdós grups

26. Estem preparant la publicació d'un estudi individualitzat d'aquest conjunt arqueofaunístic més complet i ampli.

aquestes restes òssies animals una part han estat identificades tant anatòmicament (part esquelètica) com específica (taxó faunístic): ambdós tipus d'identificacions s'han realitzat a partir de col·leccions de referència, i en menor mesura, mitjançant la utilització d'atlas d'identificació.²⁷

La quantificació d'aquestes restes faunístiques s'ha fet utilitzant paràmetres com el Nombre de Restes identificades per espècie (NR) i el Nombre Mínim d'Individus (NMI), la qual pot veure's resumida en el quadre 3. Amb tot, però, el NMI s'ha incorporat només com orientació a l'hora d'establir els conjunts de sacrifici de les dues espècies domèstiques presents a la sitja (vegeu més endavant l'apartat dedicat als ovis i porcs, respectivament), ja que hi ha caràcters a la mostra estudiada, com l'alt grau de fragmentació de les restes, que els treu fiabilitat.²⁸

5.2. Presentació de les dades i interpretació

El nombre total de restes faunístiques examinades ha estat de 630, de les quals se n'han pogut identificar, tant pel que fa a la part esquelètica com el taxó faunístic, un total de 284 d'aquestes restes (45 %). Els 364 fragments restants (55 %) corresponen a aquelles restes òssies que només s'han identificat a nivell de la part esquelètica; és a dir, són les restes indeterminades (quadre 1). Aquestes restes indeterminades són, no obstant, susceptibles d'ésser classificades, amb tota probabilitat, com d'ovicàprids, porcs i, en menor grau, de cèrvid.

QUADRE III

	NR	%	NMI	%
Ovicàprids (O/C)	169	.5950	8	.3809
Porc (S.D., <i>Sus domesticus</i>)	75	.2641	6	.2857
Cèrvol (C.E., <i>Cervus elaphus</i>)	4	.0141	1	.0476
Conill (O.C., <i>Oryctolagus cuniculus</i>)	29	.1021	6	.2857
Avifauna	7	.0246	—	—
TOTAL	284		21	

Nombre de Restes (NR) i el Nombre Mínim d'Individus (NMI) de cada espècie amb els respectius percentatges

27. PALES, LAMBERT (1971), SCHMID (1972), BARONNE (1976).

28. El fet que la sitja de Castellar Vell esdevingués un dipòsit secundari, després de la neteja de l'abocador, fa que la realitat es distorsioni més si cap.

El caràcter més remarcable a primer cop d'ull d'aquest conjunt arqueofaunístic és l'alt grau de fragmentació de les restes. Tret d'alguns ossos petits, com dents, falanges, ossos carpians i ossos tarsians, no apareix pas cap altre més os totalment sencer. Les causes que explicarien aquesta forta fragmentació poden ser diverses en el seu conjunt; no obstant hi destaquen les causes d'origen antròpic com les més visiblement actives: les fractures fruit de tècniques o pràctiques culinàries, com ara l'esquarterament o descarnació en primer lloc, i les produïdes al llarg de tot el procés de salvament de les restes (fractures recents) en segon lloc, són, sens dubte, les més nombroses.²⁹

L'abundància d'evidències antròpiques a gran part de les restes òssies bé com a traces d'esquarterament bé com a traces de descarnació, etc., així com a indicis de pràctiques culinàries com l'ebullició (bullits?) o com una acció més intensa i directa del foc (rostits?), parlen a favor de considerar aquest conjunt arqueofaunístic com a «deixalles de cuina i/o d'alimentació», o el que és el mateix, «restes d'àpat».

Passem tot seguit a realitzar una descripció i interpretació de les principals espècies representades a la sitja.

5.2.1. *Ovicàprids (O/C) i/o Cabra (C.H.).*

Els ovicàprids esdevenen el bestiar més nombrós de la mostra estudiada. Dins d'aquests la determinació específica entre ovella (*Ovis aries*) i cabra (*Capra hircus*), sempre problemàtica, s'ha realitzat fonamentalment a partir del treball de J. BOESSNECK,³⁰ complementada amb d'altres treballs.³¹ De totes les restes d'ovicàprids s'han pogut identificar algunes com a pertanyents a ovella principalment. La cabra, amb una presència un xic dubtosa, resta reduïda a dues III falanges. És un fet que l'alt grau de fragmentació de les restes faunístiques de la sitja ha actuat en detriment d'una especificació molt més acurada en aquest respecte. No obstant això, atenint-nos a les escasses dades obtingudes podem atrevir-nos a deduir que l'ovella era l'espècie preponderant en els ramats de les comunitats que poblaven l'àrea de Castellar Vell a la primera meitat del s. XI, restant la cabra, cas de ser-hi present, representada per uns pocs caps.

L'edat de sacrifici, calculada a partir de les dades obtingudes de l'aparició i

29. A part de les causes antròpiques, n'actuen d'altres d'origen natural, més relacionades amb la problemàtica tafonòmica, com poden ser:

- Activitat físico-química del sòl.
- Activitat d'animals diversos (gossos i/o carronyers).
- Fragmentació per causes mecàniques (fracturació per trepitjaments, per mobilitat de les restes, etc.).

30. BOESSNECK (1980).

31. DAVIS (1989), PAYNE (1969, 1985).

desgast dentari,³² junt amb les dades obtingudes de la fusió epifisària,³³ permet deduir diferents conjunts de sacrifici (conjunts d'edat):

— un primer conjunt format de bell antuvi per tres individus, en el qual el sacrifici tingué lloc abans de l'any de vida, tret de dos individus que foren sacrificats pràcticament nounats.

— un segon conjunt format per un únic individu, en el qual el sacrifici tingué lloc cap als dos anys de vida.

— un tercer conjunt format per quatre individus, en el qual el sacrifici tingué lloc a una edat ja avançada, més enllà dels sis anys de vida.

D'aquestes dades podem extreure que en els dos primers conjunts el sacrifici tindria com a finalitat, probablement, l'obtenció de carn; tret, però, dels dos individus nounats. El tercer conjunt ens parlaria de l'obtenció de llet i/o llana,³⁴ o de la cria, com a finalitats primeres, d'aquí que el sacrifici es realitzés a una edat avançada. O sia, dins d'un ramat hi hauria una part dels animals que es dedicaria a l'explotació primària de la carn (el bestiar excedentari) i una altra part que es destinaria a la cria,³⁵ i a l'obtenció de llet i/o llana.³⁶

El sacrifici d'individus molt joves, com els dos individus nounats, tindria a veure possiblement amb l'obtenció de llet. Ara bé, tal presència podria generar d'altres explicacions, bé que menys probables en el nostre cas:

— obtenció d'una pell millor que la del bestiar de més edat, per tal d'elaborar pergamí de qualitat superior.³⁷

— mort accidental o per malaltia. Aquesta explicació presenta la peculiaritat, freqüent en l'àmbit pagès, que els animals morts d'aquesta manera no solen ser llançats mai a prop de la casa amb les deixalles de l'àpat, sinó més aviat en algun indret més o menys apartat on s'hi acostumaria a llençar els animals no utilitzats, en principi, com aliment (cavalls morts per exemple).³⁸

Les marques d'eines tallants, fruit de tècniques d'aprofitament alimentari del bestiar com l'esquarterament i la descarnació, es troben tant a les restes determinades com a les indeterminades. La individualització d'aquelles marques observades sobre les restes determinades permet entreveure algunes de les

---

32. PAYNE (1973), DENIZ, PAYNE (1982), ALTUNA (1980).

33. SILVER (1980).

34. A partir de l'estudi d'un recull de transcripcions de documents medievals (ss. X-XI), A. Ferrando i Roig ha constatat la presència a l'àrea de Sant Llorenç del Munt i Serra de l'Obac (inclou Castellar Vell), «... d'ovelles i moltons, per a la producció de carn, llanes i formatges». FERRANDO I ROIG (1985, p.36).

35. Trobar aquests conjunts d'edat indicaria que, en principi, la comunitat que generà aquestes restes ossies sacrificava animals (com ovicàprids i porcs) que ella mateixa criava.

36. Un altre dels productes que s'obtenia d'aquest bestiar era el greix de xai. Aquest era un producte que a l'hora de cuinar s'emprava com a sucedani de l'oli. PALAU I CODONYERS (1984), p. 69.

37. PINOT I PASCUAL (1985).

38. Això podria explicar potser que no hagin aparegut restes d'èquids o de bòvids en el conjunt arqueofaunístic estudiat. Els animals morts per malaltia, per exemple, junt amb aquells que no entrarien pas a la dieta alimentària, cas dels cavalls, no seguirien el mateix curs tafonòmic.

accions del procés de separació de les diferents parts de l'animal (figura 3):

- Separació de les apòfisis còrnies.
- La zona d'articulació de la mandíbula ha estat separada de la resta del cos mandibular.
- Seccionament de l'escàpula en tres parts mitjançant un cop a l'alçada del coll i un segon cop cap a la meitat del mateix cos.
- Seccionament del radi-cúbit en tres parts mitjançant un cop a la zona proximal i un segon cop a la meitat de la diàfisi.
- Seccionament longitudinal (proximal-distal) d'alguns metatarsians i metacàrpians.
- Separació del fèmur i la tibia mitjançant un tall a l'extrem de la tròclea.
- Les costelles foren tallades més d'un cop en força casos.
- Seccionament de la columna vertebral observat en bona part de les vèrtebres lumbars i toràquics i, fins i tot, a l'única resta d'axis o epistrofeu.

5.2.2. Súids: Porcs (*S.D.*, *Sus domesticus*)

Les restes dels súids de la sitja pertanyen, segons l'osteometria, a porcs domèstics (*Sus domesticus*). Ara bé, això no vol dir que entre aquestes mateixes

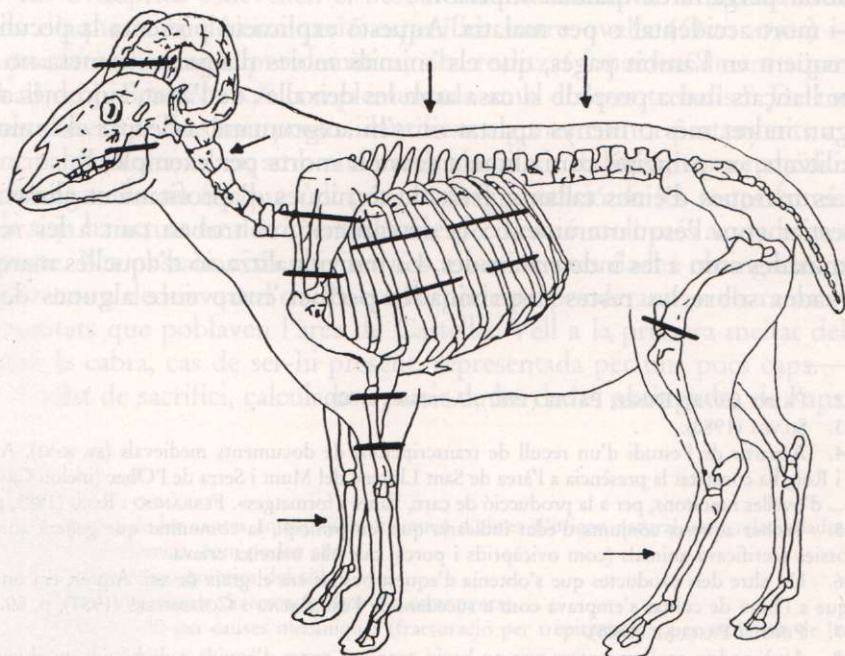

FIGURA 3

ARQUEOLOGIA

restes no s'hi hagi pogut incloure involuntàriament les restes d'una femella o d'algun individu jove de porc senglar (*Sus Scropha*), ja que la diferència entre l'agriotípus (el senglar) i l'espècie domèstica és bàsicament osteomètrica. De més a més, la contrada de Sant Llorenç del Munt, a tocar a Castellar Vell, sempre ha comptat amb una abundant presència de senglars; fins i tot avui, hi ha racons propers on hi segueixen sent abundosos.

A partir de les dades que ofereix l'aparició i desgast dentari, juntament amb les dades proporcionades per la fusió epifisària, s'ha pogut establir un patró de sacrifici:

— 3 individus foren sacrificats abans de l'any de vida, dos dels quals abans del mes de vida.

QUADRE IV

	O/C	S.D.	C.E.	O.C.	Avif.
Apòfisis cornies	1	—	—	—	—
Crani	8	2	—	1	—
Maxil·lar	1	1	—	1	—
Mandíbula	17	14	—	5	—
Dents	8	11	—	1	—
Axis	1	—	1	—	—
Atles	—	—	—	—	—
Vèrtebres	14	6	—	1	—
Costelles	22	7	—	1	—
Sacre	—	—	—	—	—
Escàpula	8	1	—	—	—
Húmer	4	4	—	2	1
Radi	6	3	—	1	—
Ulna (o cúbit)	3	2	—	2	—
Metacarpians	6	4	—	—	—
Ossos carpians	1	—	—	—	—
Pelvis	9	2	—	8	1
Fémur	5	1	—	1	—
Tíbia	5	1	—	4	—
Astragal	2	—	—	—	—
Calcani	4	—	—	—	—
Metatarsians	7	2	—	—	—
Metàpodes ind.	17	—	1	—	—
Ossos tarsians	2	—	—	—	—
Falange I	7	—	1	1	—
Falange II	—	3	—	—	—
Falange III	9	2	—	—	—
Altres	2	9	1	—	5
TOTAL	169	75	4	29	7

Distribució de les Restes Determinades per parts esquelètiques i taxons faunístics

— 3 individus més ho foren entre un i dos anys de vida, moment d'altra banda en què el porc aconsegueix el pes òptim.³⁹

En ambdós conjunts la justificació és l'obtenció de carn.⁴⁰ Tal vegada en el cas dels individus menors d'un mes de vida, l'explicació d'un tal sacrifici sia problemàtica:

— una explicació podria ser la mort accidental o per malaltia dels porcells, poc probable (*Vid.* l'anterior apartat dels ovicàprids).

— Una altra explicació podria ser la matança amb una finalitat gastronòmica, potser és la més plausible. Pel que sembla un plat força preat per la cuina de la Itàlia romana⁴¹ era precisament el porc jovenívol; un plat que ha continuat fins els nostres dies («el cochinitillo»), i que tal vegada, també ho podia haver estat en el s. XI, moment en el qual s'amortitzà la sitja de Castellar Vell.

Dissortadament l'escassetat de restes d'individus tan jovenívols, d'una banda, i el mal estat d'aquestes restes, d'altra, fan impossible d'albirar algun tipus de traça produïda per l'home que ens pugui desvetllar més clarament les causes d'aquesta mena de sacrifici. No obstant això, a nivell d'experiència personal dels sotasignants d'aquest estudi, hem pogut revisar les restes (deixalles) de cinc porcells d'escasses setmanes de vida després d'un àpat i hem pogut observar, que a l'igual que els ossos que tenim a la mostra de la sitja, no hi apareixia pas cap mena de senyal, la carn de l'animal esdevé tan tendre que quasi es pot dir que surt sola. Així que, tot i no observar cap indicatiu tallant, les restes de la nostra mostra poden haver estat objecte de consumició per part de l'home.

La individualització d'aquelles marques deixades per eines tallants (traces d'esquarterament) sobre les restes determinades han permès d'observar algunes de les accions del procés de separació de les diferents parts del porc (figura 4):

— seccionament transversal de la mandíbula a nivell dels primers molars. La dent és seccionada també.

— Les costelles foren tallades més d'un cop.

Finalment s'ha detectat la presència, entre les restes de súid, d'un fragment d'ullal inferior producte de la talla longitudinal del respectiu ullal. Això parla de l'existència probable de cert treball de les defenses del súid. La dificultat que presenta, però, aquest fragment, i per extensió la defensa sencera, apareix a l'hora d'adscriure-la bé a l'espècie domèstica del porc (*Sus domesticus*) bé a l'espècie salvatge (*Sus scropha*). Tenint en compte que aquest ullal havia de ser una dent força desenvolupada, i segons la igualtat: ullal desenvolupat = porc senglar,

39. MIRÓ (1989), p. 418.

40. Aquest animal, a més de carn, proporcionava d'altres productes com ara el llard i la cansalada. BARKER I WHEELER (1978), p. 254, PALAU I CODONYERS (1984), p. 69.

41. «El lechón (plato favorito de la cocina de la Italia romana)...» DAVIS (1989), p. 189.

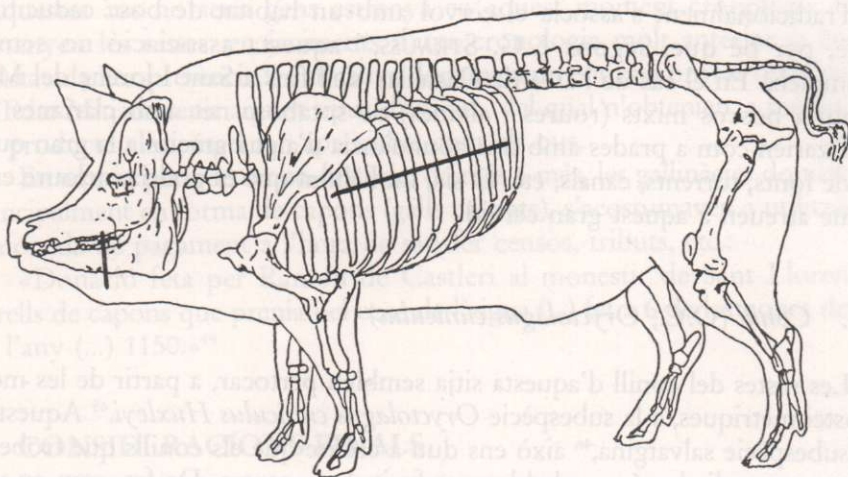

FIGURA 4

hauríem de pensar que l'adscripció ja està feta. Però aquesta igualtat pot ser vàlida a la nostra societat, en la qual els porcs domèstics són sacrificats a unes edats en què llurs defenses encara no han assolit unes mesures importants; però no ho serà mai a l'Alta Edat Mitjana, període crono-històric al qual pertanyen els ossos de la mostra de Castellar Vell, en la qual els porcs domèstics, com hem pogut observar pel patró de sacrifici eren morts cap als dos anys. Cal pensar que un porc mascle de dos anys pot tenir, cas de no ser un individu castrat, unes defenses que poc haurien d'envejar les dels senglars

5.2.3. Cèrvids (*C.E. Cervus elaphus*)

Les poques restes determinades de cèrvid aparegudes semblen pertànyer a un cèrvol (*Cervus elaphus*)⁴² d'una edat que no supera els 20 mesos; segons indica la fusió epifisària (l'epífisi proximal de la primera falange encara no està soldada).⁴³

La presència d'aquest cèrvid a la nostra sitja indicaria que la cacera era una activitat vigent, mercè a una major riquesa faunística de la contrada que contrasta amb l'actualitat; tal vegada, pel que fa a aquest gran mamífer podria ser la cacera un fet més aviat puntual.

42. L'aparició entre les restes de la sitja d'un plesiometacarp (o un II metacarp vestigial), junt amb les mesures osteomètriques, sembla provar la presència del cèrvol. Cal pensar que més d'una vegada «piezas de muy dificultosa identificación han hecho confundir vacas por ciervos». MORALES MUÑIZ (1987), pàgina 36.

43. MARIEZKURRENA (1983), pp. 149-182, MARIEZKURRENA, ALTUNA (1983), pp. 246-283.

Tradicionalment s'associa el cèrvol amb un hàbitat de bosc caducifoli i mixte, per bé que, segons L.G. STRAUSS,⁴⁴ aquesta associació no sempre s'acompleix. En el cas de l'àrea de Castellar Vell fins a Sant Llorenç del Munt hi hauria boscos mixts (roures i alzines) de sotabosc net amb clarianes que s'utilitzarien com a prades amb una abundància d'aigua gràcies a la gran quantitat de fonts, torrents, canals, etc. O sia, un hàbitat que es podria incloure entre els que atreuen a aquest gran cèrvid.

5.2.4. Conill (*O.C.*, *Oryctolagus cuniculus*)

Les restes del conill d'aquesta sitja semblen pertocar, a partir de les mesures osteomètriques, a la subespècie *Oryctolagus cuniculus Huxleyi*.⁴⁵ Aquesta és una subespècie salvatgina,⁴⁶ això ens duu a creure que els conills que trobem a la mostra estudiada són probablement fruit de la cacera. De fet, som en unes contrades on els conills de bosc, si més no fins no fa gaires dècades, eren molt abundosos.

Tot i que nosaltres ens inclinem a creure que els conills de la sitja de Castellar Vell són conills de bosc i no pas conills domèstics, no es pot pas obviar el fet que «...durant l'Edat Mitjana es va establir a Occident el costum d'engabiar-los».⁴⁷ Això suposaria que tot i que els conills poguessin ser domèstics, les anàlisis reflectirien la presència de conill de bosc (conill salvatge).

D'una cosa sí que no hi ha cap mena de dubte i és que aquests conills varen servir d'aliment pels habitants de l'àrea de Castellar Vell: els vestigis d'origen antròpic deixats en els ossos per eines tallants així ho constatarien.

Pel que fa a la cacera del conill, a diferència de la del cèrvol, la cacera del qual podria ser un fet més aviat puntual, seria una activitat més generalitzada donada l'abundància d'aquesta espècie a la contrada.

5.2.5. Avifauna

Entre les escasses restes d'aus, sembla haver-hi alguns ossos pertanyents, amb tota probabilitat, a una gallinàcia domèstica (gall o gallina). La presència

44. STRAUSS (1981).

45. Les mesures osteomètriques obtingudes per nosaltres coincideixen amb les obtingudes per aquesta mateixa subespècie, en jaciments com l'abocador de Vila-Romà (Tarragona) (MIRÓ, 1989, p. 410), La Pedrera de Vallfogona de Balaguer (Lleida) (MIRÓ, 1987, pp. 106-107) i el Castell Formós (Lleida) (CORTÉS *et al.*, 1985, pp. 405-407).

46. CORTÉS *et al.*, 1985, p. 390.

47. Respecte a tot això, Josep M. Miró ens diu que els «romans iniciaren la domesticació del conill tancant els animals caçats en parcs denominats leporaria (...), però no és fins a l'època medieval que el conill passà a ser criat en gàbies o conilleres». MIRÓ (1989), p. 412.

d'aquestes aus no seria gens estranya en aquest moment cronològic al qual pertanyen les restes: en jaciments d'una cronologia molt anterior ja ha estat constatada llur presència,⁴⁸ i almenys documentalment està provat que era comú a l'Edat Mitjana tenir aquest tipus d'aviram, del qual n'obtenien, a més de carn, un producte alimentari tan apreciable com els ous.

En aquest període crono-històric, de més a més, les gallinàcies domèstiques, principalment en forma de capons (galls castrats), s'acostumaven a utilitzar com a moneda de pagament a l'hora de satisfer censos, tributs, etc.:

«Donació feta per Ramon de Castleri al monestir de Sant Llorenç dos parells de capons que prenía pel cens de l'aigua (...) fet a 6 de les nones de juliol de l'any (...) 1150.»⁴⁹

6. CONSIDERACIONS FINALS

La peculiaritat més important que presenta aquesta sitja és la de ser un dels pocs exemples coneguts fins ara a Catalunya datable a principis del s. XI. Car la majoria de sitges estudiades, ara per ara, són d'una cronologia posterior (ss XII-XIII). I és a partir de l'estudi de la ceràmica que hem pogut determinar aquesta cronologia, alhora que hem pogut observar les transformacions, tant a nivell tècnic i de cuita com tipològic, experimentades per aquesta ceràmica al llarg dels ss. X-XI principalment: generalització de la cuita reductora (ceràmiques grises) i desaparició dels espatulats.

A priori, però, el descobriment d'una sitja aïllada com aquesta s'ha d'entendre més com a fet circumstancial fruit d'una completa manca d'exploració arqueològica acurada a la zona, i no pot esdevenir, de cap de les maneres, determinant a l'hora d'extreure les corresponents interpretacions.

Aquesta sitja, com a dipòsit de gra, en primer lloc, pot relacionar-se amb una activitat agrícola (conreu de cereals) als terrenys del voltant, i en segon lloc, considerant que un dipòsit d'aquest tipus tenia un temps d'utilització limitat, calculat en 50 anys aproximadament, es pot deduir doncs, que el seu cicle de

48. Com per exemple: la vil·la romana de Vilauba (Camós, Girona) (KING, 1988, pp. 94-96) on han aparegut restes d'aquestes aus domèstiques en els nivells de l'anomenada Fase V (de mitjans de s. v d.C. al s. VII de d.C.); el jaciment romà de Santa Bàrbara (La Vilella, Castelló de la Plana) (SARRIÓ MONTAÑANA, 1979, pp. 247-257), on han aparegut en el nivell A (barreja de restes romanes i alguns fragments de ceràmica medieval) i en el nivell B (nivell de contacte: materials romans més fragments ceràmics de l'Edat del Bronze); el poblat cèltibèric, La Hoya (Alava) (ALTUNA, MARIEZKURRENA, 1983, pp. 381-386), on n'han aparegut en un estrat datat radiocarbònicament entre 450 a.C. -350 a.C.; o el jaciment d'època La Tène de Vieille-Yolousse (Haute Garone) (POULAIN, 1976, pp. 94-95).

Pel que fa a la introducció d'aquesta gallinàcia domèstica a la Península Ibèrica, foren els fenicis, segons Blázquez, qui la van introduir (BLÁZQUEZ, 1975, p. 250).

49. FERRANDO I ROIG (1987), pp. 90-91.

vigència aniria de les darreries del s. X fins al segon quart del s. XI (moment de la seva inutilització). Altrament, el caràcter domèstic i casolà dels materials per ella lliurats (ceràmica, restes constructives i òssies) pot esdevenir un preciós indicador de l'existència allí mateix d'un establiment d'hàbitat estable. Un establiment des d'on es desenvoluparia qualsevol activitat econòmica, tant agrícola, representada per la sitja, com ramadera, evidenciada per les restes arqueofaunístiques trobades en el seu interior.

A través, però, de les dades documentals, poden constatar-se ambdós tipus d'activitats econòmiques i concretar-se un xic més. La majoria de les dades es refereixen a l'agricultura. Al llarg dels ss. X-XI apareixen referenciats la vinya, els conreus de cereals i els horts. De més a més, quasi podem afirmar que en aquest ordre d'importància. A partir de l'orografia de l'indret podem deduir la distribució espacial dels diferents tipus de conreus. Segons aquesta, a partir dels torrents (Torrent de la Penitenta i Torrent de Sant Antoni) s'ordenaven els conreus servant un ordre lògic: al fons, per tal de poder aprofitar l'aigua, trobaríem els horts; en els pendents, les vinyes que arribarien fins a les parts superiors de l'altiplà, on se situarien els camps de cereals.

Com podria ser el tipus d'establiment estable a Castellar Vell? A partir dels coneixements sobre els despoblats medievals, podem suposar que tant podria ser un nucli de poblament agrupat (vilatge) proper a la sitja, format per unes quantes vivendes amb diverses famílies,⁵⁰ com un nucli isolat d'un únic grup familiar (el mas), el qual formaria part d'un conjunt d'hàbitat dispers al llarg de la contrada.⁵¹ L'única dada amb què comptem sobre el probable caràcter d'aquest hàbitat ens la proporciona un document de l'any 1029 que fa referència a «... les cases de Sant Esteve de Castellar».⁵² En principi, hi ha moltes possibilitats que s'estigui referint a un hàbitat del primer tipus, però la manca de precisió no permet pas d'assegurar-ho.

La presència a menys de 100 m. de la sitja de l'església de Sant Esteve de Castellar, construcció citada documentalment per primera vegada l'any 1005 i esmentada en l'anterior document del 1029, pot ser d'allò més significatiu ja que evidenciaria una ocupació humana, en aquest indret, des d'abans del s. XI. Ocupació constatada a partir de l'estudi dels materials ceràmics de la sitja (presència de tipus ceràmics del s. VII al s. XI). Amb tot, no podem determinar pas si aquesta fou de caire continu o intermitent. Ara bé, seria erroni associar l'ús i la propietat de la sitja de Castellar Vell amb l'església de Sant Esteve, donat que aquests dipòsits de gra s'haurien d'excavar en l'interior del temple o, com a molt, a la sagrera (30 passes al seu voltant), i en canvi, aquesta queda quelcom més apartada.

50. RIU I RIU (1990), pp. 57-66.

51. BOLOS I SERRA (1985), pp. 238-242.

52. FERRANDO I ROIG (1987), p. 87.

Finalment, per tal de concloure aquestes consideracions, cal parlar del que s'esdevingué després de l'abandó de la sitja, al segon quart del s. XI. En principi, podem dir que l'ocupació humana continuà, si més no a l'església. No obstant, a partir de la revisió d'una bona mostra del material ceràmic que es troba escampat pels camps de la zona, s'ha pogut deduir la continuïtat del tipus d'hàbitat anterior, al llarg dels ss. XI-XII.

Ara ja només resta que futures intervencions arqueològiques en aquest indret, previstes dins el projecte de restauració de l'església de Sant Esteve, desvetllin les incògnites que han quedat suscidades en aquestes consideracions i al llarg del present estudi.*

BIBLIOGRAFIA

- Jesús ALTUNA (1980): «Historia de la domesticación en el País Vasco desde sus orígenes hasta la romanización». *Munibe* (San Sebastián), vol. 32, núm. 1-2, pp. 1-164.
- Jesús ALTUNA i Koro MARIEZKURENA (1983): «Los restos más antiguos de gallo doméstico en el País Vasco». *Estudios de Arqueología Alavesa*, t. 11, p. 381-386.
- Graeme BARKER i Alwayne WHEELER (1978): «Informazioni sull'economia medievale e postmedievale di Pavia: le ossa dello scavo» dins *Scavi nella Torre civica di Pavia*, per B WARD-PERKINS et al. *Archeologia medievale* (Firenze), núm. VI, pp. 249-266.
- R. BARONNE (1976): *Anatomie comparée des mamíferes domestiques*. París, Vigot Frères, Editeurs.
- Ricardo BATISTA NOGUERA (1960): «El Bruch del Mig. Fondos de cabaña alto-medievales». *Notas de Arqueología de Cataluña y Baleares, Ampurias* (Barcelona), vol. XII-XIII, pp. 333-337.
- J. M. BLÁZQUEZ (1975): «Las colonizaciones semíticas en Huelva, Cádiz y la Baja Andalucía»: *Papeles del Laboratorio de Arqueología* (València), núm. 11.
- Joachim BOESSNECK (1980): «Diferencias osteológicas entre las ovejas (*Ovis aries* LINNE) y cabras (*Capra hircus* LINNE)» dins *Ciencia en Arqueología*, Ed. D. BROTHWELL i E. HIGGS, Madrid, F.C.E., pp. 338-336.
- Jordi BOLÓS i MASCLANS (1984): «Ceràmica medieval Grisa del Museu Comarcal de Manresa». *Miscel·lània d'Estudis Bagencs* (XXVI Assemblea

---

* NOTA. Aquest article havia de ser publicat a la revista *Arraona*, núm. 9, del Museu d'Història de Sabadell, però per qüestions alienes als seus autors no pogué ser així.

- Intercomarcal d'Estudiosos, vol. 1), Centre d'Estudis del Bages (Manresa), núm. 3, pp. 147-167.
- Jordi BOLÓS I MASCLANS (1989): «El poblat de Sidillà: les ceràmiques». *Catalunya Romànica*, vol. VIII. L'Empordà (Barcelona), pp. 210-211.
- Jordi BOLOS I MASCLANS i Assumpta SERRA I CLOTA (1985): «El Mas A de Vilosiu. El Mas B de Vilosiu». *Catalunya Romànica*, vol. XII. El Berguedà (Barcelona), pp. 238-242.
- Joan BONAMUSA I ROURE *et al.* (1985). *El jaciment romano-medieval de Can Modolell. Deu anys d'excavacions, Cabrera de Mar. El Maresme (1974-1984). (Mataró)*. Edicions del Museu Comarcal del Maresme-Mataró. Secció Arqueològica, opuscle 4.
- Eduard CARBONELL, Roger MARCET i Albert ROIG (1980): «Sant Pau de Riu-Sec. Resultats d'una primera campanya d'excavació. Juliol-setembre 1979». *Arrabona* (Sabadell), núm 9, primavera, pp. 31-40.
- Eduard CARBONELL, Roger MARCET i Albert ROIG (1982): «Sant Pau de Riu-sec (Sabadell)» dins *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys* (Barcelona), núm. 1, pp. 383-384.
- M. del Agua CORTÉS *et al* (1985): «La fauna dels jaciments medievals de Castell Formós i Pla d'Almatà (Balaguer)» dins *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española de Huesca* (Zaragoza), pp. 377-407.
- Simon J. M. DAVIS (1989): *La arqueología de los animales* (Barcelona), Edicions Bellaterra.
- Esref DENIZ i Sebastián PAYNE (1982): «Eruption and wear in the mandibular dentition as a guide to ageing turkish abgora goats» dins *Ageing and Sexing Animal Bones from Archeological Sites*, Ed. Bob Wilson *et al.* Oxford B.A.R. (International Series, núm. 109), pp. 155-204.
- Jorge i Juan ENRICH HOJA (1978): «Fons de cabaña altomedievales a la Tossa de Montbui». *Informació Arqueològica*, núm. 27-28, maig-desembre, pp. 75-82.
- Antoni FERRANDO I ROIG (1985): «Sant Llorenç i Serra de l'Obac, entorn natural i conreus a l'Edat Mitjana (ss. X-XV)» dins *El medi natural del Vallès. I col·loqui de naturalistes Vallesans*. Annals del C.E.E.M., (Sabadell), núm. 1, pp. 33-37.
- Antoni FERRANDO I ROIG (1987): *El monestir de Sant Llorenç del Munt i les seves possessions*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- A. KING (1988): «Estudi de les restes faunístiques» dins *La vil·la romana de la Vilauba (Camós)*, per Assumpta ROURE I BONAVENTURA *et al.*, Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona (Sèrie Monogràfica, núm. 8), pp. 95-96.
- A. LLANOS i J. V. VEGAS (1974): «Ensayo de un método para el estudio y clasificación tipológica de la cerámica». *Estudios de Arqueología Alavesa*. Consejo de Cultura de la Diputación Foral de Alava, pp. 265-313.

- A. LÓPEZ MULLOR (1982): «Ermita de la Mare de Déu de Bellvitge. L'Hospital del Llobregat» dins *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, núm 1, Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya, pp. 380-382.
- A. LÓPEZ MULLOR *et al.* (1985). «Excavaciones en la iglesia de Santa Càndia d'Orpí (Barcelona)» dins *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española de Huesca* (Madrid), t. V, núm. 11, abril, pp. 95-109.
- Koro MARIEZKURRENA (1983): «Contribución al conocimiento del desarrollo de la dentición y el esqueleto postcranial del *Cervus elaphus*». *Munibe* (San Sebastián), vol. 35, núm, 3-4, pp. 149-202.
- Koro MARIEZKURRENA i Jesús ALTUNA (1981): «Alimentación de origen animal de los habitantes del Castillo de Aiztorrotz (Escoriaza, Guipúzcoa)». *Munibe* (San Sebastián), vol. 33, núm.3-4, pp. 199-229.
- Koro MARIEZKURRENA i Jesús ALTUNA (1983): «Biometría y dimorfismo sexual en el esqueleto de *Cervus elaphus wüirmiense*, *postwürmiense* y actual del Cantábrico». *Munibe* (Sant Sebastián), vol. 35, núm. 3-4, pp. 203-246.
- Lluís MAS i Vicenç RENOM (1962): «Sant Oleguer, junt a Sabadell» dins *A la memoria de Don Vicente Renom Costa*. Museo de Sabadell, pp. 18-20.
- Josep M. MIRÓ (1987): «Estudi de la fauna» dins *Un tall estratigràfic de la Pedrera, Vallfogona de Balaguer-Tèrmens, la Noguera, Lleida*, per Josep GALLART i E. JUNYENT...
- Josep M. MIRÓ (1989): «La fauna» dins *Un abocador del s. V en el Forum Provincial de Tarraco*, pel TED'A. Memòries d'excavació, núm. 2, Tarragona.
- Arturo MORALES MUÑIZ (1987): «Problemas de interpretación de los datos faunísticos procedentes de los yacimientos» dins *Actas del II Congreso de Arqueología Medieval Española de Madrid* (Madrid), pp. 33-48.
- Eulàlia MORRAL i Cecília LLOBET (1978): «Sant Nicolau: resultats d'una prospecció» *Arrahona* (Sabadell), núm. 4-5, primavera, pp. 7-52.
- Rosario NAVARRO SAÉZ i Alfred MAURI i MARTÍ (1985): «La excavación de un silo medieval en Santa Margarida (Martorell, Barcelona)» dins *Actas del I Congreso de Arqueología medieval Española de Huesca* (Madrid), t. V, núm. 11, abril, pp. 435-452.
- Immaculada OLLICH i CASTANYER (1984): «Formes i decoració de la ceràmica grisa medieval procedent del jaciment de l'Esquerda. Barcelona» dins *La ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya Medieval. Acta medievalia* (Barcelona), Annex 2, pp. 81-97.
- José IÑAKI PADILLA (1983): «Análisis de las cerámicas superficiales de la Caula II (Alt Empordà). *Butlletí de l'Associació Arqueològica de Girona*. Associació Arqueològica de Girona, núm. 5, pp. 35-38.
- José IÑAKI PADILLA (1984): «Contribución al estudio de las cerámicas grises de época medieval: el taller, los hornos y la producción de Casampons»

- dins *La ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya Medieval. Acta Medievalia* (Barcelona), Annex 2, pp. 99-143.
- Agustí PALAU i CODONYERS (1984): *Ripollet ara fa mil anys. Les arrels del nostre poble* (Ripollet).
- L. PALES i P. LAMBERT (1971): *Atlas d'osteologie. Herbivores. Les membres* (París). Editions du C.N.R.S.
- Sebastián PAYNE (1969): «A metrical distinction between sheep and goat metacarpials» dins *The domestication and exploitation of plants and animals*, Peter J. UCKO i Geoffrey W. DIMBBLEY. London, Gerald DUCKWORTH Co. Ltd., pp. 295-305.
- Sebastián PAYNE (1973): «Kill-off patterns in sheep and goats. The mandibles from Asvan Kale». *Anatolien Studies* (Ankara), núm. 23, pp. 281-303.
- Sebastián PAYNE (1985): «Morphological distinctions between mandibular teeth or young sheep, Ovis and goats, Capra». *Journal of Archaeological Science* (London), núm. 12, pp. 139-147.
- Joan PIÑOT i PASCUAL (1985): «Els pergamins de Can Torrella». *PLAÇA VELLA* (Castellar del Vallès), núm. 16, desembre, pp. 4-5.
- Thérèse POULAIN (1976): *L'étude des ossements animaux et son apport a l'archéologie* (Dijon), Université de Dijon, Centre de Recherches sur les techniques gréco-romaines.
- RECERCA (1990): «Els Jardinet: intervenció arqueològica (1988-1989)». *Arrahona* (Sabadell), núm. 6 primavera, pp. 11-28.
- Eduard RIU i BARRERA (1984): «D'algunes formes de terrissa alt-medieval barcelonina» dins *La ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval. Acta Medievalia* (Barcelona), Annex 2, pp. 29-48.
- Manuel RIU i RIU (1978): «Estado actual de las investigaciones sobre la cerámica medieval catalana. Siglos IX-XIV». *La céramique Médiévale en Méditerranée Occidentale, X-XV siècles* (Valbonne). C.N.R.S., pp. 385-395.
- Manuel RIU i RIU (1982a): «Sant Sebastià del Sull. Saldes» dins *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys* (Barcelona), núm. 1, pp. 404-407.
- Manuel RIU i RIU (1982b): «Enterramientos infantiles frente a las puertas o en el suelo de las viviendas de la España medieval (siglos X al XIII)». *Acta Historica et Archaeologica Medievalia* (Barcelona), núm. 3, pp. 185-200.
- Manuel RIU i RIU (1984): «Bibliografia útil per a l'estudi i classificació de la ceràmica popular medieval» dins *La ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval. Acta Medievalia* (Barcelona), Annex 2, pp. 241-263.
- Manuel RIU i RIU (1985): «Estado actual de la arqueología medieval en los reinos cristianos peninsulares». *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española de Huesca* (Madrid), t. IV, núm. 10, abril, pp. 425-472.
- Manuel RIU i RIU (1990): «Creació i desaparició d'alguns vilatges fortificats a la Catalunya medieval». *Cota zero* (Vic), núm. 6, maig, pp. 57-66.

- Albert ROIG I DEULOFEU (1979): «Unes sitges alto-medievals a Castellar del Vallès». *Arrabona* (Sabadell), núm. 7, primavera, pp. 5-6.
- Inocencio SARRIÓN MONTAÑANA (1979): «Clasificación de la fauna del yacimiento romano de Santa Bárbara, La Vilavella (Castellón)». *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses* (Castellón), núm. 6, pp. 247-257.
- Elisabeth SCHMID (1972): *Atlas of Animal Bones/Tierknochenatlas* (Amsterdam-London-New York), Elsevier Publishing Company.
- I. A. SILVER (1980): «La determinación de la edad en los animales domésticos» dins *Ciencia en arqueología*, Ed. D. BROTHWELL i E. HIGGS (Madrid), F.C.E., pp. 289-316.
- L.G. STRAUSS (1981): «On the habitat and diet of *Cervus elaphus*». *Munibe* (San Sebastian), vol. 33, núm. 3-4, pp. 175-182.

quina és l'obra guanyadora. Segons el
parar unànime del jurat, un dels ori-
ginals surt escollit com el guanyador,
però la decisió xoca frontalment amb
la d'Helena Brúix i Matel, que venen
màxima dins el jurat del premi no-
vel·lístic.

L'orgull i la personalitat d'He-
lena li fan desestimar l'obra perquè és
un reflex fidel de l'aventura amorosa
que visqué amb un íntim catedràtic
d'institut, en David Calvores, que al
final és el guanyador del premi lite-
rari amb la seva novel·la *La fofosa
d'un record*.

Soroll de fons resulta interessant per tres coses. En primer lloc perquè la
nostra autora amb la seva obra fa literatura dins de la mateixa literatura. És
dir, ens parla d'una obra literària, *La fofosa d'un record*, estretament lligada amb
la vida íntima de la nostra protagonista i amb la trama de l'obra a més de que
nos determinats paràgrafs de la mateixa.

En segon lloc, *Fofosa de la Gisela Pou* porta un missatge en el seu con-
fons: que el lector (quan llegeixi) i principalment les persones, siguem capa-
citat com per separar clarament el que és literatura del que és la realitat, és a
dir, la ficció de la vida. I d'això n'és un clar exemple la nostra protagonista,
l'Helena, que davant *La fofosa d'un record*, que explica un tros de la seva vida,
no sap deslligar-se de la ficció, d'un munt de vivències vistes per uns ulls
rents als seus i plenes d'al·lucinacions com passa amb els mag·xos personatges.
Helena i Alicia són la mateixa persona, només que una és real i l'altra és ficció
literària.

Tots els indicis indiquen que David n'és l'autor i el llibre és *La fofosa*.